सन २०२६-२७ मधील दुष्काळजन्य परिस्थितीच्या अनुषंगाने राज्यातील चारा टंचाईवर मात करण्यासाठी कृषी विभागामार्फत करावयाच्या उपाययोजनांबाबत मार्गदर्शक सूचना

महाराष्ट्र शासन
कृषी विभाग
शासन परिपत्रक क्रमांकः बैठक-२०२६/प्र.क्र.१९८/१०-अे (ई-१८६२९१५)
मादाम कामा मार्ग, हुतात्मा राजगुरु चौक, विस्तार इमारत, मंत्रालय, मुंबई : ४०० ०३२
दिनांक : ०२ नोव्हेंबर, २०२६

वाचा -

१. महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्र.समिती-२०२६/प्र.क्र.८२/मदत-२, दिनांक २५.०९.२०२६
२. महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्र.समिती-२०२६/प्र.क्र.८२/मदत-२, दिनांक १४.१०.२०२६
३. महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्र.समिती-२०२६/प्र.क्र.८२/मदत-२, दि.२२.०९.२०२६
४. महसूल व वन विभाग, शासन निर्णय क्र.डीएएचडी-१४०३४/५४/२०२६-एएच-४ (इ-१८६९५२८), दि.०६.१०.२०२६
५. दुष्काळजन्य परिस्थितीत चारा टंचाईवर उपाययोजना सुचविण्यासाठी गठित अभ्यासगटाचा दिनांक २७.१०.२०२६ रोजीचा अहवाल.

प्रस्तावना -

राज्यात सन २०२६ च्या नैऋत्य मोसमी पावसामध्ये झालेली तूट, पावसाचे असमान वितरण, खरीप पिकांच्या उत्पादनात झालेली घट तसेच रब्बी हंगाम २०२६ मधील संभाव्य कमी पेरणी क्षेत्र यामुळे पशुधनासाठी आवश्यक चारा उपलब्धतेवर प्रतिकूल परिणाम होण्याची शक्यता आहे.राज्यातील दुष्काळजन्य परिस्थितीच्या अनुषंगाने मंत्रिमंडळ उपसमितीस चारा टंचाईवर मात करण्यासाठी उपाययोजना सुचविण्याकरिता दि.०६.१०.२०२६ च्या शासन निर्णयान्वये गठित अभ्यासगटाचा अहवाल सादर केला आहे. सदर अहवालामध्ये चारा उत्पादन वाढविणे, कमी पाण्यात येणाऱ्या व बहुकापणी चारा पिकांना प्रोत्साहन देणे, चारा बियाण्यांची उपलब्धता सुनिश्चित करणे, शासकीय जमिनीवर चारा लागवड करणे, चारा उत्पादनाबाबत प्रात्यक्षिके आयोजित करणे आणि उपलब्ध यंत्रसामग्रीचा वापर करणे इत्यादी उपाययोजनांची शिफारस करण्यात आली आहे. सदर शिफारशींच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी कृषी विभागाच्या अधिपत्याखालील क्षेत्रीय यंत्रणा, कृषी विद्यापीठे, तालुका बीज गुणन केंद्रे व संबंधित संस्थांनी समन्वयाने कार्यवाही करणे आवश्यक आहे. तसेच दुष्काळ व्यवस्थापन संहिता २०२० मध्ये चारा टंचाईच्या काळात कृषी विभागाने करावयाची कार्यवाही नमूद आहे. त्यानुषंगाने अभ्यासगटाच्या कृषी विभागाशी संबंधित शिफारशींची क्षेत्रीय स्तरावर प्रभावी अंमलबजावणी करण्याकरिता कृषी विभागामार्फत करावयाच्या कार्यवाहीबाबत मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन परिपत्रक-

दुष्काळजन्य परिस्थितीत चारा टंचाईवर उपाययोजना सुचविण्यासाठी गठित अभ्यासगटाच्या संदर्भ क्र. ५ येथील दि.२७.१०.२०२६ च्या अहवालातील कृषी विभागाशी संबंधित शिफारशी विचारात घेऊन, राज्यातील चारा टंचाईवर मात करण्यासाठी खालीलप्रमाणे मार्गदर्शक सूचना निर्गमित करण्यात येत आहेत.

१. चारा बियाण्यांची उपलब्धता व नियोजन :-

१.१ रब्बी हंगाम २०२६ मध्ये चारा बियाण्याची कमतरता भासू नये याकरिता आयुक्त (कृषी) यांनी चारा पिकांच्या लागवडीसाठी आवश्यक असलेल्या बियाण्यांची जिल्हानिहाय व पिकनिहाय मागणी पशुसंवर्धन विभागातील संबंधित अधिकारी यांच्या समन्वयाने निश्चित करावी. त्यानुसार महाबीज, राष्ट्रीय बियाणे महामंडळ, एच.आय.एल., कृभको, एन.एफ.एल., आय.एफ.एफ.डी.सी., आय.सी.ए.आर., के.व्ही.के. इत्यादि यांच्या समन्वयाने बियाण्यांच्या उपलब्धतेबाबत आवश्यक ती कार्यवाही करावी. तथापि, यासंदर्भातील केंद्र शासनाच्या सर्वसाधारण व विशिष्ट मार्गदर्शक सूचनांचे तसेच आवश्यक त्या नोंदणी, परवाना इत्यादिंचे काटेकोर पालन करण्यात यावे.

१.२ कमी पाण्यात येणारी, कमी कालावधीत उत्पादन देणारी व एकापेक्षा अधिक वेळा कापणी करता येणारी चारा पिके घेण्यास प्राधान्य देण्यात यावे. यासाठी स्थानिक हवामान, जमिनीचा प्रकार, सिंचनाची उपलब्धता व पीक कालावधी विचारात घेऊन योग्य चारा पिकांची शिफारस पशुसंवर्धन विभागाच्या संबंधित जिल्हास्तरीय व तालुकास्तरीय अधिकाऱ्यांच्या समन्वयाने शेतकऱ्यांना करण्यात यावी.

२. बहुकापणी व कमी पाण्यात येणाऱ्या चारा पिकांना प्रोत्साहन, चारा साक्षरता अभियान राबविणे

२.१ स्थानिक परिस्थितीनुसार मका, ज्वारी, बाजरी, न्यूट्रीफीड, शुगरग्रेझ व इतर योग्य चारा पिकांच्या लागवडीबाबत तांत्रिक मार्गदर्शन करण्यात यावे.

२.२ सिंचनाची सुविधा उपलब्ध आहे अशा क्षेत्रांमध्ये रब्बी हंगामात चारा पिकांची लागवड वाढविण्यासाठी आवश्यक बियाणे, खतांचा संतुलित वापर, पाणी व्यवस्थापन, पेरणीची योग्य वेळ, कापणी व पुनर्वाढ साठवणूक व अपव्यय कमी करणे इ.बाबत कृषी विभागाच्या क्षेत्रीय यंत्रणांनी पशुसंवर्धन विभाग, कृषी विज्ञान केंद्रे व कृषी विद्यापीठांच्या समन्वयाने मार्गदर्शन करावे.

२.३ चारा पिकांची लागवड, उत्पादन खर्च, अपेक्षित उत्पादन, कापणीचे नियोजन, उपलब्ध पाण्याचा कार्यक्षम वापर आणि चाऱ्याचे संवर्धन व मूल्यवर्धन याबाबत शेतकरी प्रशिक्षण/मार्गदर्शन शिबिरे आयोजित करावीत.

२.४ चारापिकांचे लागवड तंत्र, खत व्यवस्थापन व अल्प कालावधीचे गवत व हंगामी चारापिके इ. चारा लागवडीच्या तांत्रिक बाबींबाबत शेतकऱ्यांमध्ये जागरूकता निर्माण करण्यासाठी कृषी विभागाच्या नियमित विस्तार कार्यक्रमांचा प्रभावी वापर करावा.

३. कृषी विभागाच्या अधिपत्याखालील जमिनीवर चारा लागवड

३.१ कृषी विभागाच्या अधिपत्याखालील कृषी विद्यापीठे, तालुका बीज गुणन केंद्रे व महाबीज इ. कडील जमिनींचा आढावा घेऊन, जेथे शक्य आहे व आवश्यक सुविधा उपलब्ध आहेत अशा क्षेत्रांवर मका, न्युट्रीफिड, शुगरग्रेज, ज्वारी, बाजरी यासारख्या चारा पिकांची रब्बी हंगामात प्राधान्याने लागवड करण्यात यावी.

३.२ हायड्रोफोनिक, अझोला व बिनकाटेरी निवडुंग लागवड यासारख्या पर्यायी स्त्रोताद्वारे चारा उत्पादन करण्याच्या पध्दतींचा कृषी विद्यापीठाद्वारे मोहिम स्वरुपात कार्यक्रम राबविण्यात यावा.

३.३ संबंधित संस्थांनी उपलब्ध जमीन, सिंचन सुविधा, लागवडीसाठी आवश्यक निविष्ठा व अपेक्षित उत्पादन यांचा विचार करून चारा लागवडीचा नियोजन आराखडा तयार करावा.

३.४ कृषी विद्यापीठे व बीज गुणन केंद्रांच्या प्रक्षेत्रावर प्रात्यक्षिक चारा लागवड प्लॉट विकसित करण्यात यावेत. सदर प्रक्षेत्रांचा उपयोग शेतकरी प्रशिक्षण, चारा पिकांचे प्रात्यक्षिक व तंत्रज्ञान प्रसारासाठी करण्यात यावा.

३.५ सदर कार्यवाही करताना संबंधित जमिनींचा मूळ उद्देश, अंमलात असलेली प्रचलित कार्यपध्दती यांचा अवलंब करावा.

४. चारा कापणी व गठ्ठे बांधणीसाठी यंत्रसामग्री

जिल्हा अधिक्षक कृषी अधिकारी यांनी त्यांच्या क्षेत्रातील कस्टम हायरिंग सेंटर, कृषी औजारे बँक यांची व त्यांच्याकडील उपलब्ध असलेल्या यंत्रसामुग्रीची माहिती शेतकऱ्यांना तसेच पशुसंवर्धन विभागाच्या क्षेत्रिय अधिकाऱ्यांना उपलब्ध करुन द्यावी. पशुसंवर्धन विभागाच्या संबंधित क्षेत्रिय अधिकाऱ्यांनी सदर माहिती व त्यांच्याकडील माहिती विचारात घेऊन पुढील आवश्यक कार्यवाही करावी.

५. जिल्ह्यातील उपलब्ध चाऱ्याचे/चारापिके लागवडीखालील क्षेत्राचे मॅपिंग व सूक्ष्म नियोजन करण्यासाठी चारापिकांखालील क्षेत्र, पीकनिहाय पेरणी क्षेत्र व अपेक्षित उत्पादन (पीक अवशेषांसह) याबाबतची माहिती तसेच चारा उत्पादक शेतकरी व शेतकरी उत्पादक संस्था/कंपन्या (FPO/FPC) यांचे नेटवर्क तयार करण्यासाठी आवश्यक माहिती जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी यांनी संबंधित यंत्रणांच्या मागणीनुसार वेळोवेळी उपलब्ध करुन द्यावी.

६. चारा उत्पादन वाढविण्यासाठी कृषी विभाग व पशुसंवर्धन विभागाच्या विभागीय, जिल्हा व तालुका स्तरावरील क्षेत्रीय अधिकाऱ्यांनी परस्पर समन्वय ठेवून काम करावे.

७. आयुक्त कृषी यांनी आवश्यकतेनुसार त्यांच्या स्तरावर स्वतंत्रपणे सूचना निर्गमित कराव्यात.

८. आयुक्त (कृषी), विभागीय कृषी सहसंचालक व जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी यांनी वरील बाबींच्या अनुषंगाने नियमितपणे आढावा घ्यावा.

९. सदर शासन परिपत्रकातील कृषी विभागाच्या संबंधित बाबींच्या अनुषंगाने अंमलबजावणी करण्याकरिता कृषी आयुक्त स्तरावर संचालक, विस्तार व प्रशिक्षण, विभाग स्तरावर संबंधित विभागीय कृषी सहसंचालक, जिल्हा स्तरावर संबंधित जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी, तालुका स्तरावर संबंधित तालुका कृषी अधिकारी हे नोडल अधिकारी राहतील.

१०. महाराष्ट्र राज्य कृषी शिक्षण व संशोधन परिषद यांनी उपरोक्त शिफारशी/सूचनांच्या अनुषंगाने योग्य ती कार्यवाही/उपाययोजना /अंमलबजावणी करण्याकरिता कृषी विज्ञान केंद्र, कृषी विद्यापीठे व सर्व संबंधितांना स्वतंत्रपणे सूचना निर्गमित कराव्यात व क्षेत्रिय यंत्रणेशी समन्वय ठेवून कार्यवाही करावी.

११. सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेताक २०२६११०२११२९०५१७४६ असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करुन काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

KARAD SANTOSH BANSIRAO

Digitally signed by KARAD SANTOSH BANSIRAO
DN: c=IN, o=GOVERNMENT OF MAHARASHTRA, ou=Agriculture and ADF Department, 2.5.4.20=F981D5A9FEC2E5D5DC36F39695B5F0E4FF5B340CD5420DF7CBAA28990D692E36, postalCode=400032, st=Maharashtra, serialNumber=90BBB9D3E7E74DE43F8070E2A9A65BFD42747F1995A4F22FDC0240939AAB0835, cn=KARAD SANTOSH BANSIRAO
Date: 2026.11.02 11:30:21 +05'30'

(संतोष कराड)
उप सचिव, कृषी विभाग

प्रत,

१) मा. राज्यपाल यांचे सचिव, राजभवन, मुंबई.
२) मा. मुख्यमंत्री यांचे अपर मुख्य सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
३) मा.उपमुख्यमंत्री यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
४) मा. उपमुख्यमंत्री यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई
५) मा.मंत्री (सर्व), मंत्रालय, मुंबई
६) मा.राज्यमंत्री (सर्व), मंत्रालय, मुंबई
७) सर्व मा. विधानसभा/विधानपरिषद सदस्य.
८) मा.मंत्री (महसूल) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
९) मा. मंत्री (कृषी) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
१०) मा. राज्यमंत्री (कृषी) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई
११) मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र शासन, मंत्रालय, मुंबई
१२) अपर मुख्य सचिव, महसूल विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१३) अपर मुख्य सचिव, मदत व पुनर्वसन विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१४) सचिव, कृषी विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१५) सचिव, पशुसंवर्धन, दुग्धव्यवसाय विकास व मत्स्यव्यवसाय विभाग, मंत्रालय, मुंबई
१६) आयुक्त, कृषी, महाराष्ट्र राज्य, पुणे.
१७) सर्व विभागीय आयुक्त

१८) महासंचालक, महाराष्ट्र राज्य कृषी शिक्षण व संशोधन परिषद, पुणे.
१९) सर्व जिल्हाधिकारी
२०) सर्व संबंधित कृषी विद्यापीठांचे कुलगुरू / कुलसचिव.
२१) व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य बियाणे महामंडळ मर्यादित (महाबीज), अकोला.
२२) सर्व विभागीय कृषी सहसंचालक.
२३) सर्व जिल्हा अधीक्षक कृषी अधिकारी.
२४) निवडनस्ती / कृषी-१०-अे